

'Met de groenten van Spinoza ...'

Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana

Sporen van Spinoza in Den Haag

**STADSOASE
SPINOZAHOF**

DEN HAAG

'Met de groenten van Spinoza ...'

Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana

Tekst: © Wim Goris (2019/2021)

De auteur schreef dit artikel voor Domus Spinozana en StadsOase Spinozahof in Den Haag als deel van zijn onderzoek naar de leefomgeving van Spinoza in Den Haag.

Reeks: Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11)

StadsOase Spinozahof, Den Haag

<https://www.stadsoasespinozahof.nl/>

<https://www.spinozahuis.nl/domus-spinoza>

November 2021

'Met de groenten van Spinoza ...'

Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana

INHOUD

00. Inleiding

00. Samenvatting

1. Waar haalde Spinoza zijn groenten vandaan?

1.1. Spinoza in Den Haag

1.2. 6 Definities

2. Het voedsel van Spinoza – 3 axioma's

3. Het bereiden van het eten van Spinoza – 3 stellingen

4. Het boodschappenlijstje van Spinoza – 3 stellingen

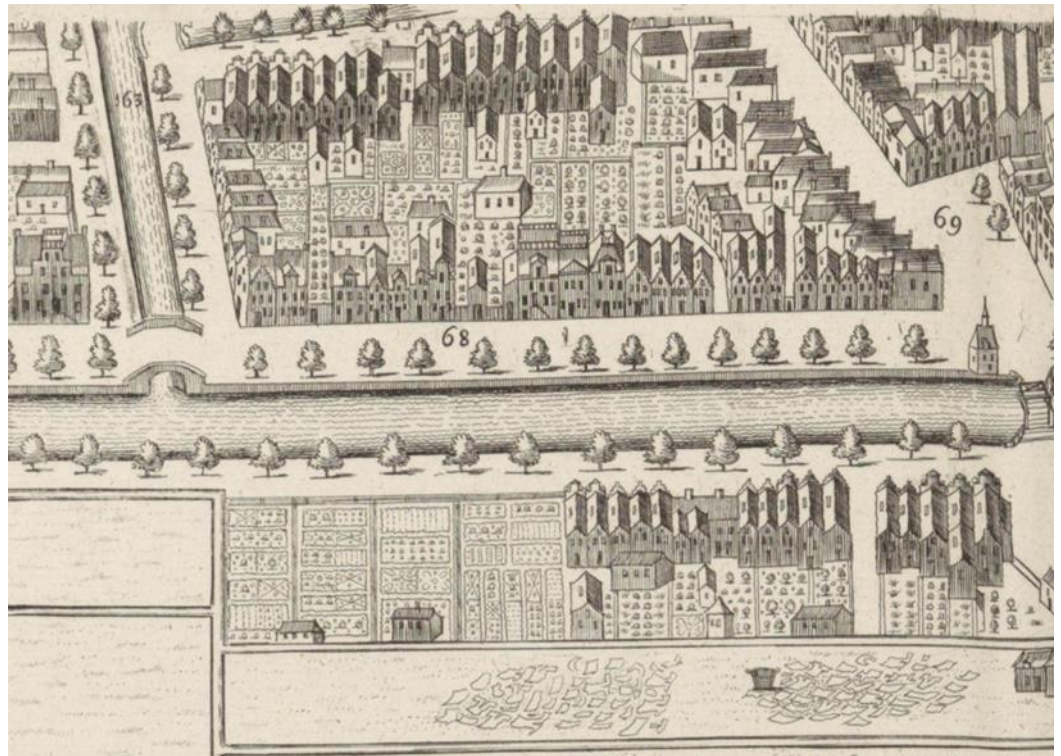
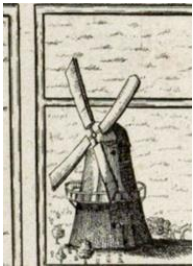
4.1. Een Moestuinsalade uit 1667.

5. Spinoza kocht voedsel uit de regio – 3 stellingen

6. STELLING 10: Tussen 1670 en 1677 kocht Spinoza groente aan de overkant van de Dunne Bierkade, in de tuin waar nu de StadsOase Spinozahof is gevestigd.

BIJLAGE: Johannes Colerus (1647-1707) *Levensbeschrijving B. de Spinoza (1705)*, p.147-153, 200-201, 207-208

00. Inleiding

Vanuit het raam van zijn zolderkamer aan de Paviljoensgracht keek Benedictus de Spinoza uit over de marktuinten aan het Groenewegje; verderop in de Zusterpolder stond de gortmolen. In de verte kon hij het torentje van Rijswijk zien.

De StadsOase Spinozahof aan de Spinozastraat / Repelaerstraat is gevestigd op de grond van de eerste van vier marktuinten en het bleekveld uit de tijd van Spinoza.

Het bewijs is snel geleverd: op de grote kaart van Den Haag van Cornelis Elandts uit 1681/82 (zie uitsnede uit kaart 11) zie je de Paviljoensgracht (163) met rechts halverwege het huis van Hendrik van der Spyck, de zgn. 'spookbrug' tussen de Dunne Bierkade (68) en de Zuidwal. Aan de overkant, achter het Groenewegje, lagen de vier marktuinten en daarachter het bleekveld. Na de demping van de Paviljoensgracht is in 1902 een basculebrug gebouwd tussen de Dunne Bierkade en het Groenewegje. De Paviljoensbrug verbindt de gedempte Paviljoensgracht met de nieuw aangelegde Spinozastraat. Bijna 350 jaar na Spinoza's komst in Den Haag is uit de ontginning van een bebouwd perceel aan de Spinozastraat een gemeenschapstuin ontstaan. Buurtbewoners hebben de tuin 'Spinozahof' genoemd. Sinds kort staat het stadsgebied bekend als 'Spinozakwartier'.

Spinoza geloofde niet in toeval. Daarom hebben wij de tuin aangekleed met een metafoor over 'de groenten van Spinoza'. Deze ludieke stelling moet met passende Spinozistische humor worden gelezen. Wij laten Spinoza via de Dunne Bierkade en de Wagenbrug een ommetje maken naar de tuin om daar zijn groenten te kopen. Met een knipoog naar Spinoza's *Ethica* hebben wij zes definities en drie axioma's bedacht, daarna drie maal drie informatieve stellingen, alles uit Spinoza's leven gegrepen, en een ultieme tiende stelling.

Langs de weg van de logica geeft dit artikel ruimte voor alledaagse, belangrijke elementen in het leven van Spinoza in Den Haag: 'Wat zal ik morgen eten?'

00. Samenvatting

'Wat zal ik morgen eten?'¹

Op de ingekleurde *De Afbeelding van 's-Graven-hage* uit 1681 (1. Spinoza in Den Haag) kan de lezer met enige moeite de vier markttuinen aan het Groenewegje zien.

De zes *Definities* (1.2) zijn waarheidsgetrouw, met speldenprikjes van de *Haagse School* naar de *Amsterdamse Spinozakring* die in 1677 de brieven van Spinoza heeft geredigeerd.

In deel 2. *Het voedsel van Spinoza* wordt Spinoza in een gemiddelde welstandskring geplaatst op grond van wat hij de laatste dagen van zijn leven at. Etenswaarden werden aan huis afgeleverd, diensten werden pas na afloop betaald. Deel 3. *Het bereiden van het eten* gaat over Spinoza's koude zolderkamer, de noodzaak om in de keuken zijn eten op te warmen en zijn uiteindelijke ziekte. In Deel 4. *Een boodschappenlijstje voor Spinoza* buigt de aandacht van de lezer alvast in de richting van groenten en de groentetuin binnen onmiddellijk bereik van Spinoza. Stelling nummer vijf bevat gezochte aannames over Spinoza's consumptie van groenten, met opzet gekleed in schijnregels van de logica en overtuigend gesteund door een 17^e eeuwse recept van een Moestuinsalade. In deel 5. *Spinoza kocht voedsel uit de regio* gaat de aandacht naar het water van de Zuid Singelsgracht en naar de vier tuinen die daar onmiddellijk achter lagen. Een ommetje over de Wagenbrug naar de markttuin – efficiënt en goedkoop: waarom zouden wij Spinoza in gedachten verder laten lopen? Daarom eindigt het artikel met de ultieme stelling:

STELLING 10: Tussen 1670 en 1677 kocht Spinoza groente aan de overkant van de Dunne Bierkade, in de tuin waar nu de StadsOase Spinozahof is gevestigd.

BEWIJS: *De Kaart van 's-Graven-hage* van Cornelis Elandts.

In de Bijlage zijn relevante passages in de biografie van Colerus (1705) gearceerd.

¹ Voor het historisch verband tussen Spinoza en spinazie zie de blog van Stan Verdult van 23-04-2015 <https://blog.despinoza.nl/log/inutilis-scientia-spinozana-101-het-spinoza-verhakken-tot-spinazie.html>

1. Waar haalde Spinoza zijn groenten vandaan?

'Tracht slechts zoveel geld of andere zaken te verwerven als volstaan om het leven en de gezondheid te onderhouden" (TIE, derde levensregel)

1.1 Spinoza in Den Haag

Begin 1670 woonde Benedictus de Spinoza op de achterzolder bij de weduwe Van der Werve aan de Stille Veerkade. Daar had hij kost en inwoning. Dat vond hij te duur. Daarom verhuisde hij naar Van der Spyck, om de hoek aan de Paviljoensgracht. Hij betrok er één enkele grote kamer op de zolderverdieping² en betaalde daarvoor tachtig gulden per jaar (Nadler 2001: 367)

[DEN HAAG] – "AFBEELDINGE VAN S' GRAVEN-HAGE, Gelyck de selve nu gelegen is inden Iare 1682, [...]". Handcol. engraved bird's-eye plan with cartouche, compass-rose & 2 coats-of-arms by "C. Elandts". Published by C. Allard (Amsterdam, after 1682). Ca. 45,5 x 58 cm. ¶ *Very rare re-edition (only 1 copy in NCC) of an attractive 17th-cent. detailed plan of The Hague (originally published as part of a large-sized wall-map)³ engraved by the Dutch cartographer Cornelis Elandt (1641-1687) & published by the Dutch print-maker Carolus Allard (1648-1709).*

(https://wavemaker.venduehuis.com/auction_lot/235516-den-haag-afbeeldinge-van-s-graven-hage-gelyck-de-selve-nu-gelegen-is-inden-iare-1682-#lot)

² In Nadler staat de eerste verdieping, dat is onjuist. "Met zekerheid kon worden vastgesteld, dat Spinoza de zolderkamer aan de voorkant had bewoond. Zijn bedstede bevond zich rechts van de straatzijde gezien". <http://monumentenfondsdenhaag.nl/>

³ De verwijzing in de catalogus naar Cornelis Elandts grote muurkaart van 's-Gravenhage is onjuist. De (ongekleurde) grote muurkaart uit 1681-1682 bevat op blad 9 een afbeelding van Elandts beroemde *Haga Comitit in Hollandia 1570* uit 1663. De bovenstaande *Afbeeldinge van s'Graven-hage* is een verkleinde en ingekleurde versie van Elandts grote muurkaart van 's-Gravenhage, vermoedelijk na de voltooiing van zijn 'grote broer' in 1681.

De grote muurkaart waarnaar wordt verwezen, Cornelis Elandts 1681-1682, is in bezit van het Haags Historisch Museum (Rosenberg, Herman. 2010. *Jan van Goyen. Portrettist van Den Haag*. Zwolle, Uitgeverij Waanders, p. 23, 29) [Met dank aan de *Afbeelding van 's-Gravenhage* zoals gepubliceerd door het Haags Venduehuis der Notarissen en aan de suppost van het Haags Historisch Museum die mij wees op het boek over Jan van Goyen].

1.2 6 Definities

DEFINITIE 1: De brieven van Spinoza zijn onvolledig. De 'Amsterdamse Spinozakring' heeft in de 17e eeuw een onbekend aantal persoonlijke brieven/notities niet opgenomen in zijn Brieven. Een voorbeeld is het jaar 1673, het jaar van Spinoza's bezoek aan Utrecht. In dat jaar zijn in totaal drie brieven van Spinoza opgenomen (Brieven 48, 48B en 49). Brieven zijn niet opgenomen vanwege A. het opzettelijk weglaten door de uitgevers B. niet bekend bij de uitgever C. weglaten van mededelingen van persoonlijke aard (Spinoza 1992: 9, 11), Het geringe aantal brieven in 1673 geeft aanleiding tot categorie D. politieke gevoeligheden

DEFINITIE 2: Details over Spinoza's dagelijks leven in Den Haag zijn overgeleverd door Colerus (1705). Zijn getuigenis (Colerus was dominee in de Lutherse kerk, Hendrick van der Spycck was zijn gemeentelid) over de verhouding van Spinoza tot mensen van allerlei slag is verengd tot een beeld van de zachtaardige en edelmoedige karaktertrekken van Spinoza zonder aandacht voor de mensen met wie Spinoza in het dagelijks leven omging.

DEFINITIE 3: De 'Amsterdamse School' van Spinoza's filosofie wordt ondersteund door Spinoza's brieven aan zijn vrienden in Amsterdam. De 'Haagse School' is moeilijker te bepalen omdat Spinoza aan zijn Haagse vrienden geen brieven schreef.

Jan Luyken, 1694, ets. *De Schilder en de Dokter* (www.rijksmuseum.nl). Hendrick van der Spycck was (decoratie-)schilder. Dokter George Hermann Schuller bezocht Spinoza regelmatig.

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

DEFINITIE 4: Het logisch denken en de vreugde over adequate kennis van een koopman of tuinder verschilt in de kern niet van het logisch denken van een filosoof. Of van een dief.

DEFINITIE 5: Door aansluiting te zoeken bij de natuurlijke omgeving en de voeding van Spinoza kan de Spinozistische filosofie zijn voeten op aarde zetten.

DEFINITIE 6: Spinoza was kerngezond. Hij overleed aan gevorderde tuberculose (*phtisis*). Zie Nanne Bloksma. 2018. *Mededeling 113. Spinoza, a Miraculously Healthy Philosopher*.

2. Het voedsel van Spinoza – 3 axioma's

Wat at Spinoza? Colerus noemt rekeningen van zoetemelkssop, boter, bier, grutten, rozijnen, wijn en brood, een oude haan. Hij gebruikte tabak. Verzorgde hij Spinoza zijn eigen eten? Kennelijk wel, want Colerus vond er rekeningen en zegt dat Spinoza liever zijn eigen brood at. Ook at hij dagen lang hetzelfde. Dat zou niet gebeuren als hij in de kost was. De oude haan liet hij kopen in opdracht van de dokter toen hij ziek was.

AXIOMA 1: In de 17^e eeuw was het gebruikelijk om voedsel in de winkel of op de markt te kopen. De boodschappen werden doorgaans thuisbezorgd door een loopjongen die de rekening aan de ontvanger overhandigde. De rekening werd bij eerste gelegenheid betaald aan de verkoper. De barbier verzorgde Spinoza en leverde pas later zijn rekening in. De apotheker liet de rekening betalen door Spinoza's hospes.

Jan Luyken, 1694, ets. *De Koopman en de Apoteeker* (<https://www.rijksmuseum.nl>)

AXIOMA 2: Halverwege de 17^e eeuw was het gebruikelijk om groenten te eten. Armen aten graanpap, pastinaken, peulvruchten en roggebrood. De kleine man behielp zich met grutten, wortelen, uien, rapen, bonen en erwten. De rijken aten daarbij ook kool met vlees, hutspot, zee- en riviervis, prei, bladgroenten als salade, brood met boter en kaas.

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. *Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021*

(<https://www.scholieren.com/verslag/praktische-opdracht-geschiedenis-het-dagelijks-leven-van-vroeger>; Pippel, J.G. 1948: *In en om de Hofstad*. 's-Gravenhage, Stols, p. 187/188)

AXIOMA 3: Grutten (gepelde en gebroken granen, meestal gerst, boekweit of haver) kon Spinoza kopen bij een grutterswinkel of op de markt. Boter en zoetemelk op de markt. Brood bij een bakker in de stad, of op de markt. Rozijnen op de markt in de stad. Bier bij een van de talloze bierverkopers of desnoods een kroeg. Een oude haan op de markt, of bij een tuinder in de omgeving. Tabak kocht men op de markt of in de kroeg.

Jan Luyken, 1694, ets. *De Landman en de Backer* (www.rijksmuseum.nl)

3. Het bereiden van het eten van Spinoza – 3 stellingen

STELLING 1: Aan de Paviljoensgracht zorgde Spinoza zelf voor zijn eten en drinken

KANTTEKENING: Nadler zegt dat Van der Spyck na de dood van Spinoza een vordering indiende voor kost en inwoning (Nadler 2001: 444). Maar de 'kost' spoort niet met de nadrukkelijke beschrijving van Colerus. Aan de Stille Veerkade ging Spinoza in de kost; aan de Paviljoensgracht zorgde hij voor zijn eigen eten en drinken en betaalde voor inwoning.

BEWIJS: Bij zijn verhuizing van de Stille Veerkade kon Spinoza bezuinigen door op de Paviljoensgracht alleen voor zijn inwoning te betalen en voor zijn eigen kost te zorgen.

STELLING 2: Spinoza moest zijn eten laten verwarmen op het vuur in de keuken van mevrouw Van der Spyck. Het was [zeker in de winter] steenkoud op de zolderkamer van Spinoza.

BEWIJS: Er was geen schoorsteen en geen haard op de zolderkamer van Spinoza.

AANVULLEND BEWIJS: Beeldhouwer Hexamer beeldt Spinoza uit met dekens over zijn stoel en over zijn kniën, alsof hij vermoeid en verkleumd zat na te denken.

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

Den Haag, Paviljoensgracht. Standbeeld van Spinoza (1880) door Frédéric Hexamer. Den Haag. (<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/17872>). Hexamer noemde zijn ontwerp 'pertransiit bene-faciendo' ('hij trok als weldoener door het land' – Handelingen 10:38). Bij de onthulling hield Johannes van Vloten een rede met de titel 'de blijde boodschapper van de mensheid'. Maar Hexamer beeldde hem uit met dekens over zijn stoel en over zijn kniën, alsof hij vermoeid en verkleumd zat na te denken. (<http://blog.despinoza.nl/log/het-haagse-spinoza-standbeeld-kwam-er-ondanks-fel-verzet.html>)

STELLING 3: Spinoza was al enige tijd ziek.

BEWIJS: In de laatste maanden van zijn leven waren er afleveringen die Spinoza niet had betaald, die waren voorgesloten door de vrouw van Van der Spyck. Maar de rekening van vier stuivers voor een samengestelde maaltijd van havermout met boter en rozijnen kan moeilijk door een enkele leverancier zijn uitgeschreven. Hier moet mevrouw Van der Spyck

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

zelf bij uitzondering de leverancier bij ziekte zijn geweest en schreef zij zelf de rekening uit. Het rekeningetje van drie stuivers voor melk en boter staat in dezelfde zin, dat maakt het waarschijnlijk dat zij ook deze ingrediënten (of maaltijd) aan Spinoza leverde, op zijn verzoek of uit een motief van verzorging, en niet als een rechtstreekse bestelling van Spinoza bij een leverancier. Zie kanttekening bij Stelling 1.

Paulus Constantijn la Farge, 1769, prent. *De Boterwaag (I) aan de Grote Markt*. (<https://www.denhaag.wiki/index.php/nl/cultuur/monumenten/419-boterhuis>). In Spinoza's tijd, honderd jaar eerder, bestond de Boterwaag nog niet. De Grote Markt werd ook de *Graenmarkt* genoemd.

4. Een boodschappenlijstje voor Spinoza – 3 stellingen

STELLING 4: Spinoza at eenvoudige kost, maar geen armeluiskost, en met een zuidelijk tintje.

BEWIJS: Broodpap met zoetemelk werd ook gegeten in de Amsterdamse weeshuizen. Maar boter was geen armeluiskost. (<https://onh.nl/verhaal/eten-en-drinken-in-de-gouden-eeuw>). Bier was een algemene drank en grutten (pap) gebruikelijk eenvoudig eten. Rozijnen en wijn waren niet voor gewone mensen maar wel gebruikelijk in de Spaans-Portugese traditie. Spinoza had ze zelf vroeger verhandeld.

STELLING 5: Spinoza at ook groenten, ook al staan ze niet op de rekeningen die Colerus inzag.

BEWIJS: Zie Axioma 2. Spinoza zal zijn groenten niet op de markt gekocht hebben en niet laten afleveren. Aangezien hij zuinig leefde, kon hij beter zelf groenten kopen op de tuinderijen in de nabije omgeving. De groenten werden niet afgeleverd dus ze kwamen niet op een rekening. Spinoza betaalde de groenten dus contant en nam ze zelf mee naar huis.

Stelling 6: Een moestuin is verstandig.

BEWIJS: Voor het bereiden van 'Een Moestuinsalade uit 1667' is een verstandige kok, een verstandige confituurmaker en een verstandige hovenier nodig.

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

Paulus Constantijn la Fargue, ca. 1765, prent. *De Dagelijkse Groenmarkt gezien naar het Westeinde*. (<https://www.haagshistorischmuseum.nl/collectie/de-groenmarkt-gezien-naar-het-westeinde>)

4.1 Een Moestuinsalade uit 1667.

Uit het kookboekje *De verstandige kock*, dat in 1667 samen met *De verstandige confituurmaker* verscheen als bijlage bij de derde druk van de handleiding voor tuinieren *De Verstandige Hovenier* door Pieter van Aengelen

Van rauwe Saladen te bereyden
Neemt Kroppen, Latouwe, Krul-salaet,
Vette of Koorn-salaet, oock de
uytspruytsels van de Paerde-bloemen,
oft wilde Cichoraye, oock uytspruytsels
van Cichoray-wortels, Endivie, of roode
en witte kool, of Komkommers, 't geen
men best heeft, ofte in de tijdt is, en een
van alle wel schoon gemaect zijnde,
wordt met goede Olie van Olijven, Azijn
en Sout gegeten : over de sommige
worden ghebruyckt toe-kruyden, yeder
tot believen, doch de gemeene zijn Kars,
Nepte, Porseleyn, Pimpernel, Raket,
Dragon, Boteris; oock doet men daer wel
over de bloemen van Buglos, Bernagie,
Roosen en Goudtsbloemen : Men eet
dese Sala oock wel met gesmolten Boter
en Azijn te samen gewelt, in plaats van
Olie en Azijn, tot yeders believen.

Om rauwe salades te bereiden.
 Neem kropsla, snijsla, krulsla en veldsla, ook de uitlopers (het jonge blad) van paardebloemen (= *molsla* of *pissenlit*) of wilde chicorei (*Cichorium intybus*), ook de uitlopers van cichoreiwortels (witlof dus), andijvie (die ook een variant van *cichorei* is), of rode en witte kool, of komkommers, waarvan men 't meeste houdt of wat in het seizoen is. Nadat één van al deze [groenten] goed is schoongemaakt, wordt [deze] met goede olijfolie, azijn en zout gegeten. Bij sommige [soorten slagroenten] worden toekruiden gebruikt, elk naar smaak, maar gewoonlijk zijn dit kers, kattedruif, postelein, pimpernel, raket, dragon, en druifkruid. Men doet er ook wel bloemen over van ossetong, bernagie, rozen en goudsbloemen. Men eet deze salade ook wel met samen gewelde gesmolten boter en azijn in plaats van olie en azijn, zoals men wil.

<https://coquinaria.nl/moestuinsalade/>

5. Spinoza kocht voedsel uit de regio – 3 stellingen

STELLING 7: Spinoza kocht geen bier op de Bierkade

BEWIJS: De Bierkade werd in de 17^e eeuw de Bierkaay genoemd. Aangezien Den Haag officieel geen stad was, mocht er geen bier gemaakt worden. Al het voornamelijk uit Delft aangevoerde bier werd naar de Bierkade gebracht en mocht alleen op die plek verhandeld en gelost worden zodat de betaling der accijnzen gecontroleerd kon worden. Bierstekers mochten aan de Bierkade wonen, maar biertappers en herbergiers niet.

OPMERKING: In 1615 werd de kade bestraat door metselaar Matthijs Mattheusz. De kade werd in de 17^e eeuw de *Bierkaay* genoemd. De Dunne Bierkade is het verlengde van de Bierkade in zuidwestelijke richting. Hier werd het dunne of lichte bier verhandeld. De overkant van de bierkade heet het Groenewegje (of *over de Bierkaay*), dat ook in de 17de eeuw werd bebouwd. Het werd mogelijk vernoemd naar Ariens Groenewech, die er in 1634 twee erven en huizen kocht. [https://nl.wikipedia.org/wiki/Bierkade_\(Den_Haag\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Bierkade_(Den_Haag))

STELLING 8: Spinoza kocht zijn groente bij tuinderijen in het oosten of het zuid-westen van Den Haag

BEWIJS: Spinoza had geen tuin: die was van zijn huisbaas. Hij kon groente kopen op de Dagelijkse Groenmarkt. Maar beter (en goedkoper, én dichterbij): rechtstreeks bij een tuinder. Spinoza woonde in een buitenwijk, vroeger waren er ook tuinderijen aan de andere kant van de Paviljoensgracht, naast het Heilige Geesthofje. Maar die waren (volgens de kaart van 1682) volgebouwd. Sommige tuinders in Den Haag Zuid brachten hun groenten met kleine schuiten via de Paviljoensgracht rechtstreeks naar de Grote Markt. Maar een schipper gaat onderweg niet aanleggen voor een krop sla voor meneer Spinoza. Vanuit het Westland werd veel groente aangevoerd over de Prinsengracht, ook met bestemming Grote Markt.

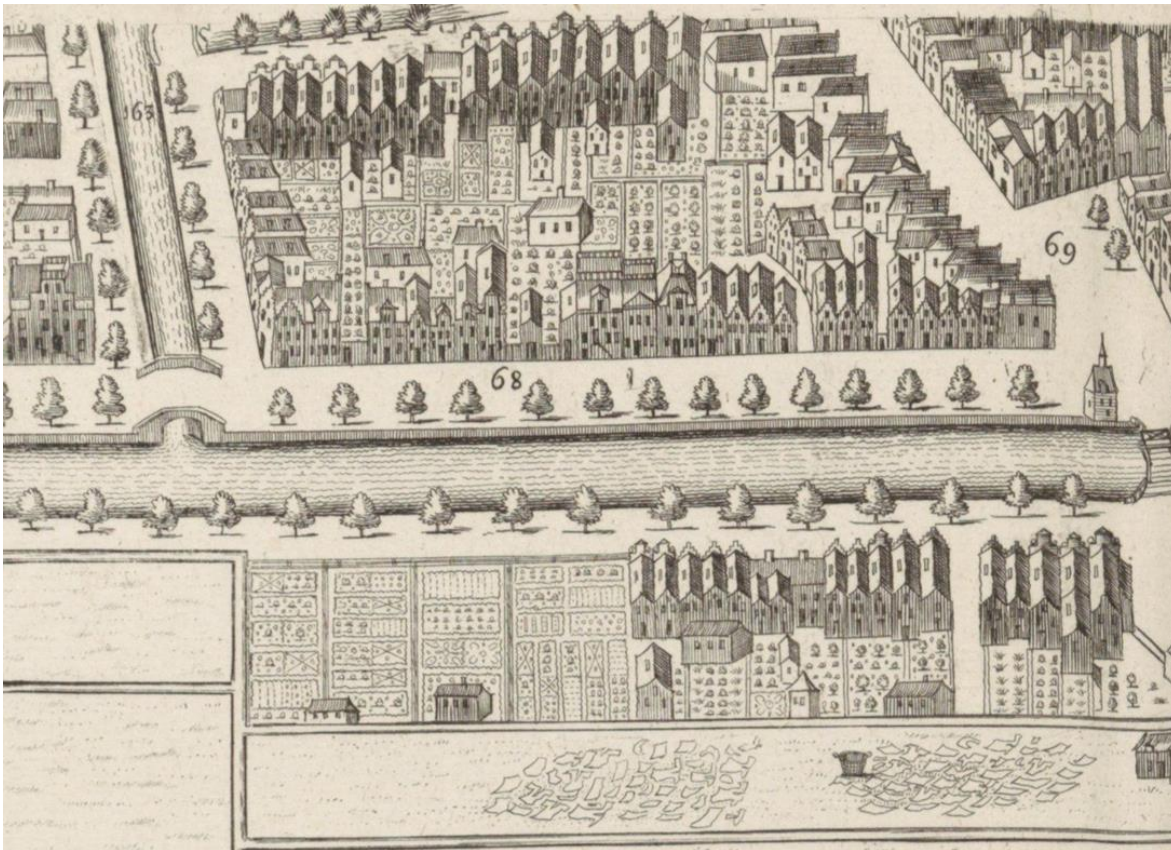
STELLING 9: Spinoza kocht zijn groenten bij voorkeur bij de tuinderijen tegenover de Paviljoensgracht aan de overkant van de Dunne Bierkade.

BEWIJS: Spinoza kon even omlopen, over de Dunne Bierkade naar de Wagenstraat, de Wagenbrug over, rechts terug langs het Groenewegje. Achter het Groenewegje lagen weilanden in de Zusterpolder (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Groenewegje>); dat was dus geen tuindersgebied. Maar op de kaart zie je dat er tegenover de Paviljoensgracht, ter hoogte van de huidige Spinozastraat, aan het Groenewegje wel vier tuinen/tuinderijen lagen. Het waren dijkkavels, de grond liep geleidelijk af. In zuidelijke richting (links buiten beeld) stond aanvankelijk een poldermolen. In de tijd van Spinoza stond er een gortmolen (06902 k). <https://www.allemolenskaart.nl/> Deze tuinderijen lagen rechtstreeks in het zicht van Spinoza en hun schuitjes voeren langs zijn huis naar de markt. Waarom zou Spinoza verder naar groenten zoeken?

Cornelis Elandts, 1682. De Paviljoensgracht, Den Haag in zijn omgeving voor 1682. Uitsnede. Onder de Zuid Singelgracht liggen in het midden de vier markttuinen, links staat de gortmolen in de Zusterpolder, achtkante bovenkruier, 1635 - 1820 (Databasenr. 1952)
(<https://www.molendatabase.org/molendb.php?step=details&nummer=1952>)

6. STELLING 10: Tussen 1670 en 1677 kocht Spinoza groente aan de overkant van de Dunne Bierkade, in de tuin waar nu de StadsOase Spinozahof is gevestigd.

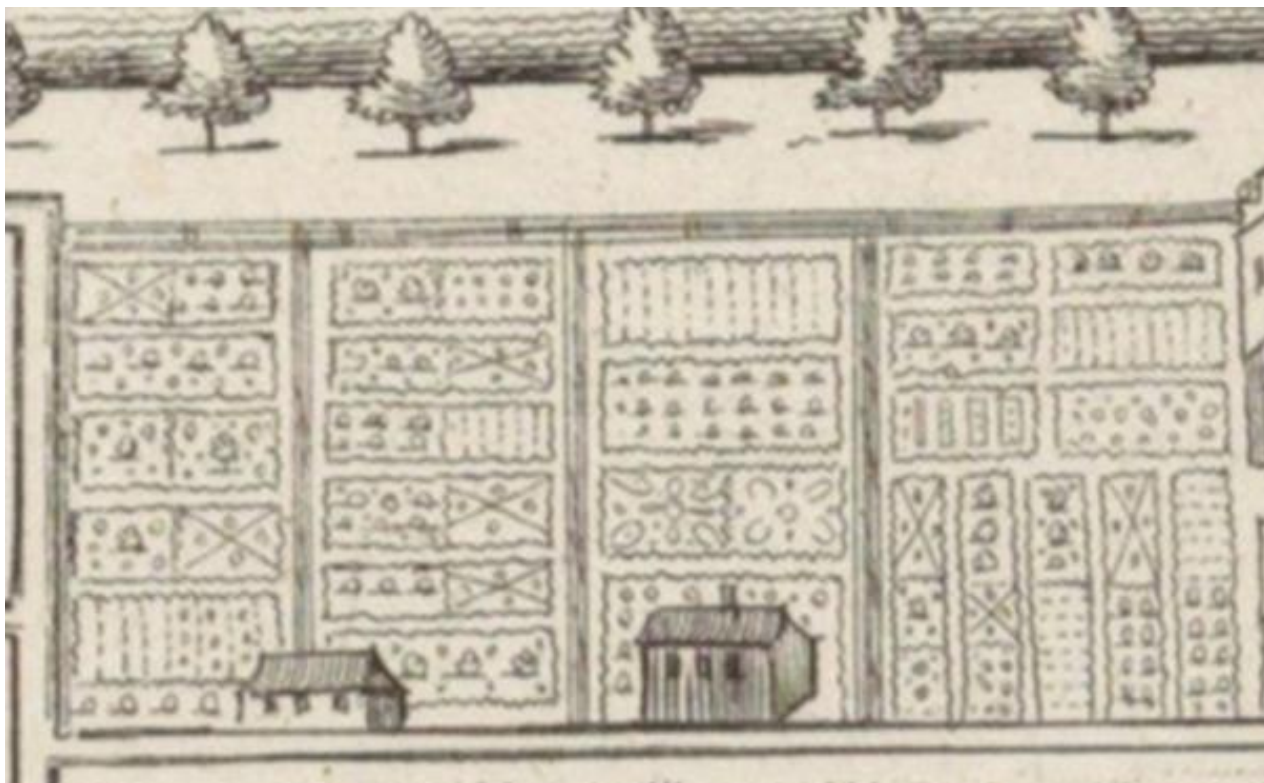

BEWIJS: De vier marktuinten op de *Plattegrond van Den Haag* (elfde deel, ongekleurd, uitsnede), Cornelis Elandts, 1681 - 1682 (Rijksprentenkabinet). [hetgeen te bewijzen was]. (<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.482507>) Datering 1665 - 1667 en/of 1681 - 1682. Achter de tuinen liggen blekerijen. Het onderste pad komt overeen met de huidige Repelaerstraat. Het huidige Spinozahof beslaat dus deels tuinderij, deels blekerij.

Jan van Goyen (1650). Gezicht op 's-Gravenhage vanuit het zuidoosten (Haags Historisch Museum)
Op dit detail is links de 'spookbrug' tussen Dunne Bierkade en Zuidwal te zien. Op de vergroting rechts staat een fors hoekhuis op de Paviljoensgracht, daarachter vaagweg een rijtje huizen. Daar had Van Goyen in 1646 een huis gebouwd als belegging. Spinoza zou er in 1670 gaan wonen. De bomenrij voor de brug staat langs het Groenewegje. Tot ongeveer 1850 bleef de Zusterpolder verder onbebouwd. (Herman Rosenberg. 2010. *Jan van Goyen. Portrettist van Den Haag*. Zwolle: Uitgeverij Waanders B.V. p.76-77)

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

De vier marktuinten 'over de Bierkay' in de Zusterpolder, 1681

StadsOase Spinozahof aan de Spinozastreet in Den Haag, opgericht in 2014, in 2018 verlengd tot eind 2020, in 2020 verlengd tot 1 januari 2025 (<https://www.stadsoasespinozahof.nl/>)

Wim Goris. 2019/2021. 'Met de groenten van Spinoza ...'. Erfgoed tussen StadsOase Spinozahof en Domus Spinozana. Serie Sporen van Spinoza in Den Haag (11.11). Versie StadsOase Spinozahof 2021

https://spinozakringlier.weebly.com/colerus-biografie-van-spinoza.html Johannes Colerus (1647-1707) <i>Levensbeschrijving B. de Spinoza (1705)</i>	
<p>116 <i>Levens-beschryving</i></p> <p style="text-align: center;">Korte, dog waarachtige LEVENS-BESCHRYVING, Van BENEDICTUS de SPINOSA, Uit Autentique Stukken en mondeling getuigenis van nog levende Personen, opgesteld. Door JOHANNES COLERUS, <i>Hoogduitsch Predicant der Luther-sche Gemeente in 's Gravenhage.</i></p> <p style="text-align: center;">ARTICUL I. <i>Spinozaas afkomst en Geslagt.</i></p> <p>Deze wereltberoemden Wysgeer Baruch de Spinoza (van zyn Joodsche Ouders aldus genaamt, welke Naam hy naderhand, wanneer hy</p> <p style="text-align: right;">Digitized by Google</p>	<p style="text-align: center;">116 Levensbeschrijving</p> <p style="text-align: center;">Korte, maar waarachtige LEVENS-BESCHRIJVING van BENEDICTUS DE SPINOSA</p> <p style="text-align: center;">Uit authentieke stukken en mondelinge getuigenissen van nog levende personen opgesteld</p> <p style="text-align: center;">door JOHANNES COLERUS, <i>Hoogduits predikant van de Lutherse Gemeente in 's Gravenhage.</i></p> <p style="text-align: center;">ARTIKEL I <i>Spinoza's afkomst en familie</i></p> <p>De wereldberoemde wijsgeer (1) Baruch (2) de Spinoza (voornaam door zijn joodse ouders gegeven) is geboren in Amsterdam in de maand december (3) van het jaar 1633.</p>
[vervolg Levensbeschrijving ...]	[vervolg Levensbeschrijving...]
<p style="text-align: center;"><i>van B. DE SPINOSA.</i> 147 van zyn vrienden afgehaalt en tot zynen profyt verkogt wierden.</p> <p style="text-align: center;">ARTICUL VI.</p> <p style="text-align: center;"><i>Gaat naar Rynsburg Voorburg, en eindelyk na den Haag wonen.</i></p> <p>Van daar begaf hy zig in 't Jaar 1664. Na Rynsburg by Leiden, alwaar hy den winter over verbleef, gaande daarop naar Voorburg, een uur van 's Gravenhage wonen, als uit zyn 30 Sendbrief, aan Petrus Balling gefchreven, te zien is. Hier heeft hy, na men my beregt heeft, 3 a 4 Jaren doorgebracht, terwyl hy zig hier in 's Gravenhage veele vrienden, zo onder Militaire, als andere personen van stant en aanzien, maakte, die garen met hem omgingen en redeneerden. Op derzelve verzoek begaf hy zig eindelyk met der woon in 's Gravenhagen, legerende alhier op de Veerkaai, by de weduwe van Velen</p> <p style="text-align: right;">K 2 len</p> <p style="text-align: right;">Digitized by Google</p>	<p>147</p> <p style="text-align: center;">ARTIKEL VI</p> <p style="text-align: center;"><i>Gaat in Rijnsburg, in Voorburg en uiteindelyk in Den Haag wonen.</i></p> <p>Van daar begaf hij zich in het jaar 1664 naar Rijnsburg bij Leiden, waar hij de winter doorbracht. Daarna verbleef hij in Voorburg, een uur gaans van 's Gravenhage, zoals dat blijkt uit de 30e brief [nu brief 17] die hij aan Petrus Balling schreef. Naar men mij berichtte, heeft hij daar drie tot vier jaar doorgebracht, tijdens dewelke hij zich veel vrienden gemaakt heeft in 's Gravenhage, zowel onder militaire, als andere personen van stand en aanzien, die graag met hem omgingen en met hem redeneerden. Op hun verzoek ging hij uiteindelijk in 's Gravenhage wonen op de Veerkaai bij de weduwe van Velen.</p>

ten, alwaar hy zig ook in de kost be-
steet hadde, in het zelfde huis, daar
ik tegenwoordig in wone, zynde
myn Studeer-kamer, in 't agter-ende
van 't huis, op de tweede verdieping
gelegen, zyn Laboratorium of werk-
plaats, alwaar hy fliep en arbeide,
latende zig dikwils voor twee ofte drie
dagen op dezelve spyzen, zonder by
menschen te komen. Maar wanneer
hem dit te kostelyk wilde vallen,
huurden hy op de Paviljoengragt ag-
ter mynen huize een kamer by meer-
gemelde Sr. Hendrik van der Spyk,
alwaar hy op zig zelve leefde, en
zyn eigen spys en drank dagelyks ver-
zorgde.

ARTICUL VII.

*Was spaarzaam en matig in eeten
en drinken.*

't **I**S byna ongelooffelyk hoe zuinig
en matig hy geleefd heeft, niet
door

Digitized by Google

Hij ging er in de kost in hetzelfde huis waar ik
tegenwoordig woon: namelijk mijn
studeerkamer aan de achterkant van het huis;
zijn laboratorium of werkplaats op de tweede
verdieping, waar hij sliep en werkte. Vaak
verbleef hij daar twee of drie dagen op rij
zonder onder de mensen te komen, terwijl hij
zich voedde met dezelfde spijzen. Toen dat
huis hem daar te duur werd, huurde hij op de
Paviljoensgracht achter mijn huis een kamer bij
de vaak genoemde heer Henrik van der Spyk,
waar hij op zichzelf leefde en dagelijks voor
zijn eigen spijs en drank zorgde.

ARTIKEL VII

Hij was spaarzaam met eten en drank.

Het is haast niet te geloven hoe zuinig en matig
hij geleefd heeft, niet zozeer

door uiterste armoede gedrongen,
want hem werd gelds genoeg aange-
boden, maar uit een aangeboren zo-
berheid en vergenoegzaamheid, en
om dat hy de naam niet wilde hebben
van eens anderen brood te eeten. Ik
vinde daar van onder zyn nagelate Pa-
pieren verscheyde kladrekeningjes.
Dan heeft hy eens op een dag zoete-
melks-zop met boter gegeten voor 3.
stuivers, en een kan bier van 1; stui-
ver gedronken; dan eens grutte met
boter en rozynen 4. stuivers 8 pen-
ningen. In een geheele maand vinde
ik slegts 2. half-pinten wyn op zyn re-
kening staan; en schoon hy dikwils
van een ander ter tafel genodigt wierd,
egter wilde hy liever zyn eigen brood
eeten, als de lekkernyen van andere.
Ruim sesde half jaren tot aan zyn
einde toe heeft hy in dezen staat by
voornoemden huisheer gewoont, ma-
kende alle vierdendeeljaars zyn reke-
ning klaar, om het jaar ge-eindigt
zynde, op gelyke voeten staan, zeg-
gen

K 3

Digitized by Google

daartoe door nijpende armoede gedwongen,
want hem werd meer dan genoeg geld
aangeboden, maar uit een aangeboren
soberheid en vergenoegzaamheid en omdat hij
niet de naam wilde krijgen op andermans
kosten te leven. Bij zyn nagelaten papieren trof
ik meerdere rekeningen aan. Zo heeft hij op een
dag melk en boter gegeten voor drie stuivers en
een kan bier van anderhalve stuiver gedronken;
een andere keer havermout met boter en
rozijnen voor vier stuivers en acht penningen.
In een hele maand vind ik slechts twee halve
pinten wijn op zyn rekening. En hoewel hij
vaak aan een andere tafel uitgenodigt werd,
wilde hij liever zijn eigen brood eten dan de
lekkernijen van een ander.
Ruim zes en een half jaar, tot aan zyn dood,
heeft hij zo bij de genoemde huisbaas
gewoond, waar hij elk kwartaal zijn huur
betaalde om tegen het eind van het jaar de hele
rekening voldaan te hebben.

gende dikwils tot de Huisgenoten; ik doe gelyk de slang die in 't einde van 't jaar zyn staart in de mond heeft, ik en zoeken niets over te houden, als zoo veel tot een eerlyke Begravenis van noden is. Myn vrienden zullen niets van my erven, zy hebben 't ook niet daarna gemaakt.

ARTICUL VIII.

Zyn Lyfsgestalte en kleedinge.

Aangaande zyn Perfoon en Lyfs-gestalte, zoo is hy alhier genoegzaam bekend, en daar leven nog veele, die dikwils met hem zyn omgegaan. Hy was van een middelmatige lengte, en van een besneden aangezicht. Uit zyn wezen konde men genoegzaam bespeuren, dat hy van Portugeesche Joden afkomstig was; zynde vry swart van vel, hebbende swart gekrult haar, en lange swarte wingbrau-

Digitized by Google

Zelf zei hij daarover tegen zijn huisgenoten: ik doe als de slang die tegen het jaareinde zijn staart in zijn mond neemt. Ik hoef niet meer over te houden dan wat voor een fatsoenlijke begravenis nodig is. Mijn vrienden zullen niets van me erven. Ze hebben het daar ook niet naar gemaakt.

ARTIKEL VIII

Zijn gestalte en zijn kleding.

Wat zijn persoon en zijn gestalte betreft, leven er nog velen die hem goed gekend hebben en met hem zijn omgegaan. Hij had een gemiddelde lengte en een fijngetekend aangezicht. Je zag meteen dat hij van Portugees-joodse afkomst was. Zijn huid was donker; hij had zwart, gekruld haar en lange zwarte wenkbrauwen.

van B. DE SPINOSA. 151

brauwen. In zyn kleeding was hy slegt en borgerlyk, slaande weynig agt daarop, hoe hy gekleed ging. In huis een slordige Japonische rok aantrokken hebbende, wierd hy dieswegen eens van een voornaam Raadsheer berispt, met aanbieding van een nieuwe; dien hy ten antwoord gaf, zal ik dan een ander man zyn? 't Is een slegte zaak, als de zak beter is, als 't vleesch dat daarin steekt.

ARTICUL IX.

Zyn omgang en wyze van leven was stil en ingetogen. Zyn hertstogten wist hy wonderlyk wel te matigen. Noyt zag men hem al te treurig, nog al te vrolyk. Zyn toorn en misnoegen kon hy redelyk wel overmeesteren of binnen houden, gevende het zelve slegts door een teeken, of eenige korte woorden te kennen, of opstaande, ginghy weg, uit vreeze dat zyn hertstogten mogten uitspatten.

K 4 Boven

Digitized by Google

Zijn kleding was burgerlijk en afgedragen. Hoe hij er bij liep, kon hem weinig schelen. In huis droeg hij een slordige Japanse rok, waarvoor hij ooit door een voornaam raadslid berispt werd. Die bood hem prompt een nieuwe rok aan, die hij weigerde, zeggende: dan zal ik mij een ander mens voelen. Het is nergens goed voor dat de zak beter is dan het vlees dat erin zit.

ARTIKEL IX

Zijn omgang met de mensen en zijn levenswijze was stil en ingetogen. Zijn hartstochten wist hij wonderwel te matigen. Nooit zag men hem al te treurig, evenmin al te vrolijk. Toorn en misnoegen wist hij redelijk in bedwang te houden of te beheersen. Hooguit gaf hij zijn ongenoegen te kennen door een teken of een paar woorden. Of hij stond op en vertrok uit vrees dat zijn hartstochten zouden uitspatten.

Boven dien was hy vriendelyk en gemeenzaam in zyn dagelykfe verkeer in de kraam of ziekte van de huisvrouw of andere huisgenoten liet hy niet na dezelve aan te spreken, te troosten en tot lydzaamheid te vermanen, door haaraan te wyzen, dat dit het lot was, haar van God toegelegd. De kinderen van 't huis vermaande hy tot onderdanigheid en gehoorzaamheid jegens hunne ouderen, en tot het frequenteren van den Openbaren Godsdienst. De huisgenoten uit de Vergadering komende. Vraagde hy dikwils wat se tot hare stigting uit de Prædicatie behouden hadden. Myn voorzaat D^o. Cordes zal^r. Zynde een geleert man, en van een opregten inborst was by hem in een groote agting, en wierd dieswegen dikwils van hem geprezen. Hy ging ook wel zomtyds om hem te hooren, roemende des zelfs geleerde Schrift verklaringen, en bondige toepassingen, vermanende met eenen zynen Huisheer en verder

re huisgenoten, geene prædicatien van hem te verzuimen. Van de Huisvrouw eens gevraagd zynde of zy, na zyn oordeel in haare Religie wel konde Zalig worden, gaf hy ten antwoord; uw Religie is wel, gy behoeft geen andere te zoeken om Zalig te werden, als gy u maar tot een stil en Godzalig leven appliceert. t'Huiszynde, viel hy niemand overlastig, maar zat de meeste tyd stil op zyn kamer; dog van zyn bespiegelingen vermoet zynde, quam hy na beneeden, en sprak met de huisgenooten van al wat 'er voorging; al waren 't zelfs beuzelingen. Boven dien bestond zyn vermaak in een pyp tabak te rooken, of wanneer 't hem tot eenig ander tyd verdryf te doen was, zocht hy eenige spinnekoppen, en deed se met malkanderen vegten; of hy ving eenige vliegen, worpse in 't net van de spin, en zag dien oorlog met een groote vergenoeging, zelfs tot lachens toe aan. Ook nam hy wel zyn vergroot

K 5 glas

Bovendien was hij vriendelijk en gemeenzaam in zijn dagelijkse omgang, bijvoorbeeld bij het kraambed of een ziekte van de huisvrouw of andere huisgenoten. Hij liet niet na deze aan te spreken, te troosten en sterkte toe te wensen, zeggende dat dit hun lot was dat God hen had toebedeeld.

De kinderen van het huis vermaande hij tot onderdanigheid en gehoorzaamheid jegens hun ouders en zette ze aan regelmatig de goddelijke diensten bij te wonen. Wanneer zijn huisgenoten na de zondagsdienst thuishkwamen, vroeg hij hun vaak wat ze tot stichting uit de preek hadden onthouden. Mijn voorganger dominee Cordes zaliger, een geleerd man met een oprechte inborst, werd door hem hooggeacht en dikwijls geprezen. Af en toe ging hij zelf naar de dienst om hem te horen preken en roemde diens geleerde verklaringen van de Schrift en de bondig geformuleerde toepassingen ervan. Hij ried zijn huisbaas en ...

... zijn andere huisgenoten aan geen preek van hem te missen. Toen de vrouw des huizes hem ooit vroeg of zij, volgens hem, in haar religie wel zalig zou kunnen worden, antwoordde hij haar: met uw religie is niets mis; je hoeft er geen andere te zoeken om zalig te worden, als je maar een ingetogen en Godgewijd leven leidt.

Wanneer hij in huis was, viel hij niemand lastig, maar zat meestal stil op zijn kamer; als hij moe was van al het nadenken, ging hij naar beneden en besprak met zijn huisgenoten wat er zoal gaande was, zelfs de onbeduidendste voorvalletjes. Het enige pleziertje dat hij zich gunde, was af en toe het roken van een pijp tabak; of hij vermaakte zich met het vangen van een paar spinnen die hij met elkaar liet vechten; of hij ving een paar vliegen die hij in het net van een spin wierp om dan met veel plezier, tot lachens toe, hun oorlogje gade te slaan. Soms nam hij ook wel zijn vergrootglas ...

<p>200 <i>Levens-beschryving</i> verdigtzels; Want het is zeker, dat Spinoza nooit in Vrankryk geweest is, maar dat hy wel door Heeren van aanzien daar toe verzogt is geworden, heeft hy dikwils zelfs aan zyn huisgenoten bekend, daar by voegende, dat hy nooit hoopte zoodwaas te worden, van zulks te doen. Dat hy voorts van schrik en vreeze zouw gestorven zyn, daarvan zal hier beneden het tegendeel aangewezen werden. Ik zal diensvolgens zyn dood onpartijdig en met bygevoegde bewyfen beschryven, nadien dezelve neffens zyn begravenis alhier in 's Gravenhage is voorgevallen. Spinoza was van een ongefonde lichaams gesteldheid, hebbende wel twintig jaaren de teering gehad, waardoor hy feer mager, en daarby genoodfaakt wierde, om zig boven gemeen matig in eeten en drinken te houden. Niemand van de huisgenoten had de minste gedagten, dat zyn einde zoo naa by was, en dat hem de dood zoo schielyk overvallen</p> <p style="text-align: center;">N 5</p>	<p>200 ... verzinsels. Het staat immers vast dat Spinoza nooit in Frankrijk geweest is, maar dat hij wel door heren van aanzien daartoe verzocht is geworden. Dat heeft hij meer dan eens aan zijn huisgenoten verteld, daaraan toevoegende dat hij nooit zo dwaas zou zijn daarop in te gaan. Dat hij bovendien van schrik en vrees zou gestorven zijn, daar zal ik hieronder het tegendeel bewijzen. Ik zal zijn dood dus onpartijdig en met bijgevoegde bewijzen beschrijven, net als zijn begrafenis hier in 's Gravenhage. Spinoza was niet zo gezond en leed al twintig jaar aan tering. Daardoor was hij erg mager en genoodzaakt om zeer matig te eten en te drinken. Niemand van zijn huisgenoten had overigens het minste vermoeden dat zijn einde zo nabij was en dat de dood hem zo schielijk zou overvallen.</p>
<p><i>van B. DE SPINOZA.</i> 201 len zoude; Want des Zaturdags zynde den 22. February ging zyn Huisheer met zyn liefste in de Boet-en voorbereydning Prædicatie, alzo 's Zondaags daar aan, zynde de Zondag voor Vastelavond in onze Lutherfche Kerk 's Heeren Avondmaal zoude bedient werden. De Huisheer omtrent vier uren uit de Kerk t'huis komende, quam ook Spinoza van zyn kamer naa beneden, rookte een pyp tabak, en sprak een geruimen tyd met hem, zelfs van de Prædicatie, die 's agtermiddags gehouden was, gaande daarop vroeg na bed op de voorkamer, die tot zyn gebruik was, en daar hy op sliiep. 's Zondaags morgens voor Kerk tyd quam hy weder na beneden. Sprekende met den Huisheer en zyn liefste. Hy hadde een zeker Medicus L. M. van Amsterdam by zig ontboden, die aan de huisgenoten belaste van een ouden haan te kopen, en dezelve nog dien morgen te koken, op dat Spinoza 's middags het nat daarvan</p> <p style="text-align: center;">N 5</p>	<p>201 Op zaterdag 22 februari (1677) ging zijn huisbaas met zijn echtgenote naar de boetepreek op de vooravond van de zondag voor vastenavond waarop in onze Lutherse kerk het Avondmaal van de Heer gevierd zou worden. Toen hij omstreeks vier uur terugkeerde, kwam ook Spinoza uit zijn kamer naar beneden, rookte een pijp tabak, en sprak geruime tijd met hem, onder andere over de prediking die diezelfde namiddag gehouden was. Daarop ging hij vroeg naar bed in de voorkamer die hij in gebruik had en waar hij sliiep. Op zondagmorgen voor de kerkdienst kwam hij weer naar beneden en zei aan zijn huisbaas en diens vrouw dat hij een zekere dokter L.M. uit Amsterdam bij zich had ontboden, die aan zijn huisgenoten opdroeg een oude haan te kopen en die nog diezelfde ochtend te koken, zodat Spinoza daar 's middags het vleesnat van kon nuttigen ...</p>

<p style="text-align: center;"><i>van B. DE SPINOSA. 107</i></p> <p>'t Lyk boven aarden staande wierd door den Apotheker Joh. Frederik Schröder gearresteert wegens een rekening van geleverde medicynen, zig belopende op 16. gl. 2. st. Ik vinde daar in wel wat <i>Tinctura ex Croco</i>, Balsam, Poeyers &c. Maar geen Maankoppenzap deze rekening wierd hem door den Huisheer met 14. gl. 12. st. Voldaan, volgens bygaande quitantie.</p> <p><i>Dezen inhoud met 24. gl. en 12. st. Betaalt van Monfr. Hendrik Spyk den 10. November 1677.</i> Johan Frederik Schröder Apotheker.</p> <p>Het Lyk wierd den 25. Febr. met 6 Karossen in de Nieuwe Kerk op 't Spuy begraven, en van veel aanzienlyke luiden uitgeleid. De quitantie hiervan luid aldus.</p> <p><i>Den 25. Febr. 1677. is Begraven Benedictus Spinoza het regt is 20 gl. Bekenne hiervan voldaan te zyn, Teuntje Pieters weduwe van den Controlleur Norwiths.</i></p> <p style="text-align: right;">De</p> <p style="text-align: center;"><small>Digitized by Google</small></p>	<p>207 (fout genummerd in origineel)</p> <p>Het lijk, nog boven de aarde staande, kreeg van Apotheker Joh. Frederik Schröder een rekening voor geleverde medicijnen, belopende 16 gl. 2 st. Ik vind daarin wel wat <i>Tinctura ex Croco</i>, balsem, poeders etc.; maar geen papaversap. Deze rekening werd hem door de huisbaas met 14 gl. 12 st. voldaan volgens bijgaande quitantie.</p> <p><i>Deze inhoud met 24 gl. en 12 st. betaald door Monsr. Hendrik Spyk den 10e november 1677. Johan Frederik Schröder, apotheker.</i></p> <p>Het lijk werd de 25e februari met zes karossen in de Nieuwe Kerk op het Spui begraven en door veel aanzienlijke lieden uitgeleide gedaan. De quitantie hiervan luidt aldus:</p> <p><i>De 25e februari 1677 is begraven Benedictus Spinoza. De kost hiervan bedraagt 20 gl. Ik bevestig de ontvangst van dit bedrag. Teuntje Pieters, weduwe van controlleur Norwiths.</i></p>
<p>208 <i>Levens-beschrijving</i></p> <p>De vrienden van de Begravenis komende, wierden naar Burgerlyke gewoonte met een dronk wyn beschonken, waarvan ik deze gequiteerde rekening vinde.</p> <p><i>Anno 1677. In 't sterfhuis tot Monfr. Spyk debet aan Geridina Boom den 24. Febr. 20. Stoop wyn met den impost en Kraangeld. 19. gl. 13. st. Ik ondergeschrevene bekenne hiervan voldaan en betaalt te zyn den 28. Febr. 1677.</i> Geridina Boom.</p> <p>Een Chirurgy die hem gebalbiert hadde, gaf deze rekening in;</p> <p><i>De Heer Spinoza NB Zaliger debet aan Abraham Kervel, Chirurgy voor ¼ Jaars balbierens 1 gl. 18. st.</i></p> <p>De Lykenbidders maakte een diergelyke Compliment in zyn overgegeven rekening;</p> <p style="text-align: right;">De</p> <p style="text-align: center;"><small>Digitized by Google</small></p>	<p>208</p> <p>Toen de vrienden van de begrafenis terugkeerden kregen ze, naar burgerlijke gewoonte, een glas wijn aangeboden, waarvan ik deze voldane rekening vond.</p> <p><i>Anno 1677. In het sterfhuis aan Monsr. Spyk debet aan Geridina Boom, de 24e februari: Een stoop wijn, accijns en kraangeld inbegrepen 19 gl. 13 st. Ik ondergetekende beken hierbij voldaan en betaald te zijn de 28e februari 1677.</i> Geridina Boom.</p> <p>Een barbier die hem gekapt had, leverde deze rekening in:</p> <p><i>De heer Spinoza NB zaliger debet aan Abraham Kervel, barbier, voor een kwart jaar kappen: 1 gl 18 st.</i></p> <p>De lijkbidders maakten een soortgelijke rekening op:</p>